

Konec iluzí o Bohu

Milan Horák

Řecké slovo „apokalypsis“ znamená „odhalení“ nebo „zjevení“. Mluvíme-li však dnes o „apokalypse“, představujeme si zkázu. Tento zajímavý významový posun obvykle přiřítáme Apokalypse s velkým A, tedy Zjevení Janovu, poslední knize Bible, která líčí hrozivé události posledních dnů, postupnou a strastiplnou zkázu světa. Dlouhá staletí lidé četli Zjevení Janovo neboli Apokalypsu a vštěpovali si její obrazy; když pak viděli katastrofy ve světě kolem sebe, nazývali je „apokalypsami“, protože jim Apokalypsu připomínaly.

Mohli bychom si tedy myslet, že spojení mezi slovem „apokalypsa“ a pojmem zkázy, katastrofy, zániku vzniklo víceméně náhodně. Kdyby se poslední kniha Bible jmenovala jinak, nebo kdyby v ní byly popsány věci veskrze veselé, sotva by byl důvod spojovat odhalení s katastrofami. Pečlivější pohled nám však prozradí, že zánik a zkáza jsou takřka nevyhnutelnými průvodními jevy každého zjevení, každého odhalení.

Katastrofa odhalení

Nejnázornějším příkladem odhalení je odhalení sochy. Sochař pracoval na svém díle dlouho v soukromí, dokončil je a dopravil na místo, kde bude vystaveno. Socha však zůstává zvědavým pohledům skryta až do chvíle, kdy bude před očima shromážděné veřejnosti slavnostně odhalena.

V okamžiku odhalení vyjde sochařovo dílo najevo. Viditelnou se stane vůdčí myšlenka, umělecký sloh, dovednost provedení, a to i se všemi svými nedostatky. Teprve po odhalení je možno sochu obdivovat, ale také kritizovat. O soše, na které sochař ještě pracuje, se dají jen sprádat domněnky. Odhalená socha může sochařovi přinést světové uznání, ale také trpký konec vší kariéry. Negativní dopad nemusí mít jen sochařovy nedostatky a chyby — i bezchybně provedené umělecké dílo se vždy hlásí k určité škole nebo slohu, zatímco jiné školy a slohy popírá. Je-li sochařovo dílo figurální, znelíbí se některým příznivcům abstraktní plastiky; je-li abstraktní, zanevrou na ně někteří vyznavači klasického figurálního sochařství. Odhalením vystupuje sochař z neutrality, staví se na určitou stranu a vyvolává zcela zákonitě odpor části těch, kdo stojí na straně jiné.

Prvním rysem jakéhokoli odhalení je tedy jistota uskutečnění jedné z mnoha možností a vyloučení možností ostatních. To s sebou přináší úlevu po napjatém očekávání, ale nezřídka také zklamání. Divák přítomný odhalení sochy si může až do poslední chvíle představovat sochu tak, jak by se mu nejlépe líbila; v okamžiku odhalení se však zjevuje skutečná podoba díla, která s jeho představami nesouhlasí. Divák se musí svých starých představ vzdát; kousek jeho vnitřního světa zaniká, a to je samozřejmě bolestivé.

Vážnějším případem odhalení je narození dítěte. Rodiče, kteří si přejí chlapečka, mohou až do poslední chvíle doufat, že se jim narodí chlapeček; je-li jejich naděje dostatečně pevná, nezviklají je ani opačné výsledky ultrazvukového vyšetření —

naděje se upíná na malé procento případů, kdy se lékař vyšetřující touto metodou zmýlí. O to bolestnější je pak okamžik, kdy na svět přijde holčička. I když rodiče už dříve na základě lékařského nálezu uvěří, že jejich naděje ztroskotala, bolest spojená s odhalením skutečnosti se tím jen posouvá na dřívější dobu. Hlavním důvodem rozvoje předporodní diagnostiky pohlaví byla právě touha této bolesti odhalení se zbavit. Trochu zmírnit je ji možno tím, že doba nejistého napětí se zkrátí; zcela odstranit ji však nemůžeme nikdy, protože bolestný zážitek zániku dosavadních nadějí je s odhalením nerozlučně spjat.

Avšak narozdíl od sochy, kterou sice divák po odhalení může vídat častěji, ale která není přímo spjata s jeho osudem, pohlaví narozeného dítěte nezanedbatelně ovlivňuje budoucí život rodičů. Ti se musí o dítě starat, vychovávat ho, připravovat na život. Mají-li uspokojivě dostát svým rodičovským povinnostem, musí uznat skutečnost, že jejich dítě je jiné, než si přáli, a výchovu přizpůsobit této okolnosti. Nedokáží-li se smířit se zánikem svých starých nadějí, mohou tím dítěti velmi uškodit — traumata způsobená neustálými výčitkami nebo skrytou nenávisť za skutečnosti, které dítě nemůže změnit, se léčí nadmíru těžce a mnohdy provázejí svého nositele až do smrti. I pro rodiče samotné se však taková situace během času stává čím dál tím bolestnější a nesnesitelnější.

Odhalení s sebou tedy přináší kromě nutných bolestí i odpovědnost, výzvu k určitému dalšímu jednání. Zjevená skutečnost možná způsobuje bolest; ovšem jen když přemůžeme tuto bolest, budeme schopni se skutečností správně zacházet. Každá skutečnost vyžaduje určité činy, bez ohledu na to, nakolik nás zjevení této skutečnosti překvapilo nebo zaskočilo; nejsme-li schopni reagovat správným způsobem a jednat přiměřeně okolnostem, vymkne se nám skutečnost z rukou, její dynamika nás přeroste a naše bolesti se budou dále stupňovat. Kdo neuzná nutný zánik části svého světa, ten riskuje úplnou zkázu jak toho, s čím zachází, tak své vlastní bytosti.

Ještě vážnější odhalení než rodiče novorozeného dítěte zažívá žena, která přistihla svého manžela při nevěře. Pokud už delší dobu tušila, že je něco v nepořádku, či dokonce pojala podezření, nacházíme u ní před odhalením podobnou nejistotu, podobné naděje a obavy jako u rodičů, kteří čekají dítě. Jako oni doufají, že jejich dítě bude právě takové, jak si ho přejí, a obávají se, že by tomu mohlo být naopak, tak vnímá tušící manželka náznaky v chování svého muže a obává se, že by její podezření mohlo odpovídat pravdě, ale současně doufá, že se ve svém podezření mýlí.

Zde se ovšem projevuje významná odlišnost obou případů: nejistotu čekání na dítě vystřídá po porodu jistota, a navíc je známo, kdy se to přibližně stane. Oproti tomu nejistota manželčina nemá žádné předem známé časové ohraničení, a navíc po ní nenásleduje jistota, nýbrž zase nejistota. Zpočátku byla žena nejistá, co je s jejím mužem a co se děje s jejich vztahem. Po odhalení nevěry se tato vnitřní nejistota přesouvá do vnějšího světa — stabilní situace manželství je otřesena, vzájemná důvěra ztracena, vztah leží v troskách a nikdo nedokáže říci, zda může být ještě někdy uzdraven.

Paradoxně se však právě na této katastrofické situaci ukazují i některé pozitivní aspekty odhalení. Zhroucení zevně stabilního stavu totiž bylo způsobeno jeho vnitřní

nestabilitou. Zevní stabilita byla vykoupena podmínkou, že manželka nesmí o ničem vědět; byla tedy založena na klamu. Tento klam skončil v okamžiku, kdy žena nevěru odhalila; odhalení tedy zvítězilo nad tímto klamem. Situace vzájemného vztahu byla už dávno zralá na to, aby se jí manželé zabývali, ale protože to neučinili, musel přijít takovýto osudový převrat a dát jim ještě jednu šanci. Odhalení rozetnulo uzel na osudu manželství, umožnilo další vývoj tam, kde vládla stagnace. Zahynulo klamné zdání budoucnosti a před manželi se otevřela budoucnost nejistá, těžká, ale opravdová.

Ještě o stupeň dále než odhalená nevěra nás dovede situace dítěte, které po několika letech rodinného slavení Vánoc zjistilo, že dárky pod stromeček nepřináší Ježíšek, ale rodiče. Rozčarování a zklamání, které dítě zažívá, se v mnohém podobá tomu, co se odehrávalo v duši podvedené ženy, když přistihla svého manžela. Dosavadní dětská představa se hroutí, vztah k Vánocům je otřesen; před dítětem se otvírá prostor nejistoty, v němž si musí nyní hledat svůj nový postoj k vánočnímu dění.

Dalo by se říci, že dosavadní pohled dítěte na Vánoce, jakkoli byl krásný a jistý, byl založen na klamu. Je však podstatný rozdíl mezi tímto klamem a klamem, který jsme poznali v případě utajené manželské nevěry. U onoho klamu nepočítal jeho původce, tedy nevěrný manžel, příliš s tím, že klam bude odhalen, zatímco u tohoto klamu rodiče velmi dobře vědí, že dítě jednou zjistí, kdo skládá dárky pod stromeček. Rodiče také nepřičítají přinesené dárky Ježíškovi proto, aby před dítětem něco zatajili, nýbrž proto, aby mu přiblížili Vánoce způsobem odpovídajícím dětskému chápání. Pro dítě je zážitek rozdílení dárků mnohem silnější, když se rodiče, kteří jsou pro něj nedílnou součástí jeho vlastní osobnosti, spolu s ním překvapeně radují z každého rozbaleného balíčku. Myšlenka, že Bůh obdarovává všechny lidi, je pro dítě příliš abstraktní, není-li doplněna konkrétním prožitkem společné radosti všech obdarovaných. Vysvětlení, že dárky nosí Ježíšek, tedy jednak je už od počátku míněno jako přechodné řešení, jednak má dobré výchovné opodstatnění.

Z tohoto základního rozdílu plyne i další odlišnost mezi oběma případy: katastrofa odhalené nevěry měla kladný účinek v tom smyslu, že přemohla klam a že opět rozproudila vývoj, který stál na mrtvém bodě. O zhroucení dětského světa po odhalení ježíškových rodičů se nedá dost dobře mluvit jako o přemožení klamu, ale spíše jako o jeho prohlédnutí. Dítě je podobno badateli, který rozluštil vědeckou hádanku, který odhalil tajemství, jež před ním příroda dlouho ukryvala, který *přišel věci na kloub*. Tajemno je to tam a zákonitě se dostavuje určité rozčarování. Badatel je možná velmi zklamán střízlivou a prostou skutečností; jejím odhalením však před ním tanou nová a hlubší tajemství. Lpí-li badatel na pohledu, který se mu odhalením otevřel, zůstane stát na místě a tato tajemství nikdy nespasí. Dokáže-li však i právě objevenou skutečnost jednou pochopit jako zahalenou skutečnost budoucí, otevře se před ním další brána na cestě k nejvyšší Pravdě.

Dítě, které zjistilo, že dárky pod stromeček naskládali v nestřežené chvíli rodiče, zažívá zprvu rozčarování a zklamání. To u něho může samozřejmě vést i k dogmatizaci odhalené střízlivé skutečnosti a k odmítnutí další cesty — zejména nedokáže-li rodiče tuto situaci včas reflektovat a dítěti pomoci. Podaří-li se však vnitřně zápasícímu malému člověku překonat tuto krizi, zjistí, že ani tato nová skutečnost ještě není konečnou a úplnou pravdou. Uvědomí si, že Ježíšek nebyl jen

krycí název pro dávání dáreků, nýbrž něco, čeho byly náhle se tajemně objevivší dárky jen nedokonalým obrazem; že tento nedokonalý obraz měl své oprávnění, protože zprostředkovával skutečnost, již by dříve v její složitosti nebyl pochopil. Zjistí, že Ježíšek opravdu nosí dárky, ale *úplně jinak*, než si to dosud představoval.

Odhalení tedy bortí staré, už překonané obrazy; na jejich místo pak staví obrazy jiné, dokonalejší. Na další cestě za poznáním se však člověku zjevují nedokonalosti těchto nových obrazů; i ony tedy musí být zborceny a nahrazeny opět novými. Každý obraz je o krok bližší pravdě, ale také o krok méně obrazný.

Sebezjevování Boží

Jakkoli ohromující a nesmírná mohou být odhalení na poli lidského osudu, ve tkáni společenství nebo v oblasti vědy, nejnesmírnější jsou odhalení Boží. Zatímco všechna ostatní odhalení jsou jen dílčími zjeveními pravdy všehomíra, v odhalení Božím se zjevuje Pravda ve své celistvosti, byť možná ještě zahalená spoustou závojų. V obou případech zjevuje Bůh — v prvním zjevuje své dílo, ve druhém však zjevuje sám sebe.

Jako rodiče, kteří nemohou tážícímu se dítěti vysvětlit vždy celou pravdu do podrobností a musí proto odpovídat zjednodušeně a obrazně, nemůže ani Bůh zjevit člověku více, než je člověk schopen přijmout. Nejvýrazněji to platí právě pro Boží sebezjevení — kdyby se Bůh člověku zjevil nepřiměřeným způsobem, nebyl by člověk schopen identifikovat ho jako Boha. Vývoj Božího zjevení je tedy v nejužší souvislosti s vývojem poznávacích schopností člověka.

V nejstarších dobách lidského pokolení člověk vnímal božský i pozemský svět jako jeden celek; duchové i hmotné bytosti se rovnocenně hemžily před jeho zraky a nebylo nutno je odlišovat. Tento dávný stav lidského vědomí sahá do dob daleko před počátkem historie. Nemáme o něm žádné přímé doklady, ale že kdysi byl, to nám dokazují nejstarší vrstvy našeho lidského jazyka. Pojmenování, která lidé dávali duchovním bytostem a jevům, jsou totiž tvořena stejným způsobem jako pojmenování bytostí a jevů pozemských. Ve starších jazycích nacházíme jednak slova, která označují rovnocenně jak pozemskou, tak duchovní skutečnost — příkladem může být označení ducha, které v mnoha jazycích splývalo s označením dechu nebo větru, jako hebrejské „rúach“, řecké „pneuma“ nebo latinské „spiritus“. Kromě toho pozorujeme, že jazyk si pro duchovní bytosti nevyvinul žádné zvláštní mluvnické formy — rozlišujeme mezi ženským a mužským rodem, rozlišujeme jména činitelská, obyvatelská a další, ale nemáme prostředky k mluvnickému odlišení hmotna od duchovna. Slovo „hejkal“ je utvořeno stejně, jako slovo „kecal“; pro člověka bylo důležitější říci, že jeden hejká a druhý kecá, zatímco skutečnost, že jeden je lesní duch a druhý hmotný člověk ze sousedství, byla podružná.

Čím jistěji a přesněji člověk vnímal pozemský svět, tím více slábly jeho přímé vjemy duchovní skutečnosti. Bytosti božského světa už neběhaly mezi lidmi, ale skryly se do pozadí jevů, dějů a událostí. Na místo zřené podoby bohů a duchů nastoupily představy, které sice byly odvozeny z dávných vjemů, ale stále postupujícím zpozemšťováním přestaly odpovídat božské skutečnosti. Zatímco dříve se duchové projevovali jako praobrazy toho, oč se starali, udělalo z nich pozdější lidstvo vládce nebo služebníky pozemských bytostí a věcí; zatímco dávní lidé vnímali podobnost

mezi nejvyšším Bohem a člověkem, nahradila tento vjem nyní představa, že Bůh vypadá jako člověk.

Představa božstva se tedy vzdálila božstvům samotným. Jen málokterí si uvědomovali, že obrazy bohů jsou toliko prvním ukazatelem na dlouhé cestě k Duchu; většina je považovala za věrné podobizny. Tím se ovšem bohové stali zaměnitelnými s pozemskými postavami, jejichž podobu nesli — bůh zobrazovaný jako člověk mohl být zaměněn s člověkem, duch v podobě vlka mohl být zaměněn s obyčejným vlkem. Aby k tomu nedocházelo, snažili se lidé nalézt znaky, podle nichž bylo možno bohy rozpoznat. Z této snahy se zrodila slova označující božství v mnoha jazycích — staří Semité začali nazývat bohy „ilu“ nebo „ilahu“, protože bohové pro ně byli především velcí a silní, staří Germáni „gods“, protože bohové pro ně byli především dobří, a staří Slované „bogu“, protože bohové jim dávali především hojnost a blahobyť.

Na tomto stupni chápání je božství pro člověka pevně svázáno s konkrétní pozemskou představou. Člověk se domnívá, že zná dopodrobna skutečnou podobu bohů; bohové se však od jiných nositelů stejné podoby liší tím, že jsou větší, silnější, chytřejší a vůbec výkonnější. Rozdíl mezi bohy a pozemskými bytostmi tedy není kvalitativní, nýbrž kvantitativní. Ať dělá člověk cokoli, bohové to dělají také, ale lépe. Bohyně Athéna se podobně jako lidské ženy občas věnuje tkaní; v soutěži však překoná i nejdovednější lidskou tkadlenou Arachné. Bůh Apollón podobně jako lidé občas muzicíruje; bédně však dopadne nejlepší lidský hudebník Marsyas, když se chce s Apollónem měřit. Bohové překonávají lidi na všech polích — nejen v síle a dovednosti, ale i v duševních vlastnostech dobrých i zlých. Bůh dokáže těšit a milovat mnohem silněji než člověk, ale také mnohem silněji trýznit a nenávidět. Tato kvantitativní převaha nad člověkem se stává rozpoznávacím kritériem božství. Pokud nějaká bytost nepřekoná lidské výkony v očekávaném směru, nepovažuje ji člověk za boha. Kde pomáhá člověku člověk, tam se očekává, že pomůže i božstvo, ale o poznání lépe; kde člověk proti člověku bojuje, tam se očekává, že se i božstvo do boje citelně zapojí. Bůh podle této představy *musí* trestat tam, kde by trestal člověk, a jeho trest musí být hroznější než lidský — kdyby provinilci odpustil, ztratil by před člověkem punc opravdového boha.

Propast, která se začala otvírat mezi lidskou představou božstva a skutečným božským jsovcem, dosahuje v tomto okamžiku největší možné šířky i hloubky. Člověk je Bohu nesmírně vzdálen, není si toho však vědom. Kdo na lidské vzdálení od Boha poukazuje, vypadá jako blázen nebo lhář, ba co víc — protože bere lidem jistotu Boží blízkosti, je nebezpečný rozvraceč, rozkolník a kacíř. Prolitá krev proroků, mystiků a reformátorů svědčí o tom, že i pro duchovně nejvyspělejší osobnosti je takřka nemožné dovést lidstvo blíže Bohu. Jediný, kdo může pomoci, je Bůh sám — tím, že se pustí do obtížného dobrodružství postupného sebezjevování.

Závoje Boží skutečnosti

Lidské zblouzení od Boha do falešných představ se událo už na samém počátku vývoje lidské kultury — ve výstižném biblickém obraze byl člověk vyhnán z ráje, kde stál Bohu tváří v tvář. V mnoha ohledech sice ráj ještě dlouhé věky v člověku dozníval, ale rozhodující krok byl již dávno učiněn; jakkoli občas přirovnáváme stav izolovaných přírodních národů v nedostupných pralesích k rajskému stavu lidstva,

nacházíme i u nich již pokročilý stupeň zmíněného úpadku. Na druhou stranu trvá tento stav z velké části dodnes — stačí se porozhlédnout po obrazech bohů všech možných náboženství a vyznání a poptat se věřících, nakolik se jejich představy od těchto obrazů liší, abychom zjistili, že nesmírné množství lidí naší osvícené doby setrvává vůči Bohu v představách, které měl už vikingský válečník o svém Odinovi nebo řadový babylónský rolník o králi bohů Mardukovi. Významný rozdíl oproti dřevním dobám lidstva najdeme v poměru množství těch, kdo lpí na starých představách, a těch, kdo se od nich osvobodili nebo alespoň začali osvobozovat, a v možnosti přihlásit se k poslední jmenované skupině bez nebezpečí ukamenování či upálení — alespoň ve většině zemí světa. Oba tyto výdobytky jsou výsledkem neúnavné výchovné práce Boha s lidstvem.

Na počátku výchovné cesty stojí Bůh, který je v lidských představách opředen nesčíslnými podmínkami, jež musí splňovat, aby byl uznán za božskou bytost. Na konci cesty má stát Bůh ve své podstatě, skutečný a bezpodmínečný, to znamená takový, jaký opravdu je. Podmínky kladené na Boha musí tedy být krok za krokem zbourány, učiněny neudržitelnými. To ovšem nedokáže Bůh sám — Bůh může podnítit nový poznávací krok, ale provést tento krok může jen člověk; Bůh se může zjevit způsobem, který odporuje dosavadnímu bohosloví, ale člověk musí toto zjevení správně zhodnotit. Číhá na něj přitom dvojí nebezpečí — jednak že zůstane vězet ve starých představách a nové zjevení bude prožívat jen jako zevní ořes, jednak že se sice zbaví starých představ, ale nebude schopen vybudovat si nové a odvrátí se od Boha zcela. Ani jedno z obou zblouzení však není definitivní. Šanci zbavit se starých předsudků o Bohu nebo najít nečekaně Boha uprostřed bohaprázdnoty dostáváme znovu a znovu, jak Bůh ve svém sebezjevování pokračuje — se stále větší důrazností a silou.

Snad nejlepší příklad takového poznávacího kroku nám nabízí biblický příběh muže jménem Jób. Ten se obrací proti nejzakořeněnějšímu z lidských bohoslovných předsudků, že Boží přízeň se musí projevat v pozemském štěstí, nebo dokonce že důkazem Boží existence je hmotný blahobyt bohabojných. Tuto představu nacházíme doloženu například v českých slovech „bohatý“ a „nebohý“ — bohatec měl přízeň bohů, nebožák nikoli. Z této představy vychází i Jobův příběh: Jób je bohatý v původním smyslu slova, tedy jednak má mnoho pozemských statků, jednak je bezúhonný a ctí Boha. Na popud Pokušitele jej však Bůh nechá všech statků zbavit — Jób musí během okamžiku vyslechnout proslulé „Jobovy zvěsti“ o zkáze dobytka a úrody, o vybití čeledi, o smrti svých dětí. Nakonec je i on sám zasažen těžkou nemocí. Tato „apokalyptická“ předehra však tvoří jen nepatrnou část biblické knihy nesoucí Jobovo jméno; naprostá většina textu je věnována rozhovoru trýzněného Jóba se čtyřmi přáteli, jehož námětem jsou právě otázky o vztahu mezi bezúhonností a blahobytem, o možných projevech Boží přízně a nepřízně, o právu či nepravu bohabojného člověka na pozemské štěstí. Teprve v pěti posledních z celkem dvaadvaceti kapitol se odehrává opravdová „apokalypsa“ — sám Bůh se chopí slova, postaví Jobovo utrpení do kontextu všehomíra a rozpoutá zjevení, o němž Jób posléze prohlásí: „Znával jsem Tě jen z doslechu, ale nyní jsem Tě spatřil vlastníma očima.“ Závěrečný šťastný konec, kdy se Jóbovi vrátí všechno bohatství ve dvojnásobném množství a kdy se mu narodí nové krásné děti, je už jen útěšným dodatkem pro čtenáře, kteří nebyli schopni učinit Jobův krok a zůstali na úrovni jeho rozmlouvajících přátel. Jób sám totiž už předtím pochopil, že bohatství nesouvisí s

Bohem; proto také novou hojnost nezakládá Boží zásah, nýbrž sbírka Jobových přátel a příbuzných.

Méně výpravně, ale se stejnou radikalitou se obrací biblická kniha proroka Jonáše proti předsudku, že Bůh je vázán na svá dřívější rozhodnutí. Lidé vycházeli z čehosi, co by se dalo nazvat obchodní spolehlivostí božstva — od bohů vyžadovali závazné přísliby, uzavírali s nimi smlouvy a trvali na jejich splnění. Podle této představy byla posuzována i míra spojení s božstvem — od člověka, který stál vnitřně blíže bohům, se očekávalo, že jejich úradky dokáže sdělit a tím dopodrobna činnost božských bytostí předpovídat. Ve Starém zákoně najdeme tento předpoklad například v pravidle pro posuzování proroků: „Promluví-li prorok jménem Hospodinovým a věc se nestane a nesplní, nepromluvil to slovo Hospodin.“ (Dt 18,22). Nikdo nepřipouštěl možnost, že by Bůh vyslovené slovo mohl vzít zpět — a právě to se událo proroku Jonášovi. Ten byl Bohem vyslán zvěstovat zkázu městu Ninive za zlé skutky, které páchali jeho obyvatelé. Nejprve se svému poslání zpěchoval, ale nakonec ho Bůh donutil, aby do Ninive skutečně došel a pronesl Boží kletbu. Ninivané se zhrozili, začali se kát ze svých činů a obrátili se na cestu dobra. Bylo však objektivně pozdě — obyvatelé města přece věděli už dávno, že jejich konání je zlé, a měli už nespočet možností se polepšit — a v rámci zachování pořádku muselo nyní nastoupit exemplární božské potrestání. Navzdory všemu očekávání však nenastalo — Bůh se nad Ninivany smiloval a upustil od zkázy města. Jonášovo proroctví zůstalo nesplněno a on stál před světem jako falešný prorok. Jonáš činí Bohu výčitky a přeje si zemřít, ale Bůh se na něj v závěrečném slově obrací: „Nemělo by mi snad být líto Ninive, v němž je více než sto dvacet tisíc lidí, kteří nedovedou rozeznat pravici od levice, a v němž je tolik dobytka?“ Boží lítost nad světem je pro něj důvodem, aby porušil své vlastní rozhodnutí, znevážil svůj vlastní majestát.

Právě starozákonní prorocké knihy jsou výborným svědectvím o tom, jak se Bůh sám znovu a znovu chápe iniciativy, aby boural předsudky, které o něm lidé mají. Proti archetypické představě boha jako nekonečně mocného člověka bojuje tím, že jednak popsáním způsobem zpochybňuje svou nekonečnou moc a jednak stále opakuje zákaz, aby jej lidé spojovali s lidskými obrazy. Obé je provázáno ořesou a katastrofami, které — jak jsme si ukázali — ke zjevení neoddělitelně patří a které jsou tím mohutnější a ořesnější, čím nevhodněji a čím pomaleji člověk na zjevení reaguje.

S poslední knihou Starého zákona je zjeveno vše k tomu, aby pozorný čtenář nemusel už nikdy upadat do dávného bludu, že Bůh je bytost obdobná bytostem pozemským, jen navíc vybavená nadpřirozenou mocí. Hrozí však ještě jedno nebezpečí: Člověk, který sice pochopil Boží abstraktnost vůči světu, ale přesto touží Boha v myšlenkách pevně uchopit, by mohl hledat jistotu poznání Boha v konkrétních pozemských skutečnostech — v pokynech, které Bůh člověku dal, ve svatých písmech, která zrcadlí Boží působení, v tradici, která vyrostla z vyprávění těch, kdo byli Bohu blíží. Pak by ovšem na místo hledání Boha nastoupil pocit jistoty, že Boha sice najít nemůžeme, ale vše, co může být nalezeno, je obsaženo ve zjevených pokynech, ve svatých písmech, v tradici.

Aby zabránil tomuto poslednímu nebezpečí, musí Bůh, který svým zjevováním vedl lidi stále blíže k sobě, nyní toto zjevování sám zpochybnit. Dosud znejišťoval lidské představy o své bytosti tím, že boural ty, které lidé měli, a zakazoval ty, které mohli

mít. Jediná jistota o Bohu, kterou lidé mohli najít v zevním světě, byla právě tato výchovná metoda. Aby se novým předsudkem nestala ona, porušuje Bůh vlastní přikázání nezobrazitelnosti a sestupuje na zem v Ježíši Kristu.

Bůh, který žil mezi lidmi na zemi jako člověk se vším všudy, který trpěl a zemřel na kříži opuštěn a zrazen, už nemůže být považován za nadlidskou bytost ve smyslu starých pohanských představ, protože mu chybí vše, co by ho mělo odlišovat od obyčejného člověka; nemůže být ani transcendentním Bohem, který vydává neotřesitelné zákony a přikázání, protože sám meze svých zákonů překračuje z lásky k trpícím; nemůže však být ani nezávazným filosofickým božstvem, protože svým sestupem do pozemského světa porušuje neutralitu nezávaznosti. „Cokoli jste učinili jednomu z těchto mých nejmenších bratří, mně jste učinili,“ říká svým následovníkům. Boha v jeho úplnosti si ani nadále nesmíme představovat jako člověka, ale v každém člověku můžeme najít Boha. Bůh se stal lidským zjevovatelem Boha, svým vlastním prorokem — jediné pozemsky konkrétní zjevení Boha, které odpovídá jeho skutečnosti, je zjevení Boha v člověku, v jeho nitru a v jeho konání.

Boží prázdnota a Boží plnost

Bůh odhalil člověku nicotnost jeho iluzí o Bohu; všechny představy oděné do pozemských forem nebo myšlenek jsou zbořeny. Mohlo by se zdát, že tím je Boží zjevení uzavřeno — leč nikoli, tím právě teprve začíná jeho nejnapínavější část. Bůh sice zjevil všechno, čeho bylo třeba, ale to ještě neznamená, že člověk už všechno zjevené pochopil. Již jsme zmínili, že pozemské představy o Bohu, které byly namíště v dávných pohanských dobách, v myslích mnoha našich současníků přežívají. Z lidí, kteří již staré představy překonali, podlehli mnozí prozvěnu druhému zmíněnému nebezpečí — Boha odsunuli do transcendentní nepoznatelnosti a svou touhu po pevném bodě ve vesmíru promítli do svatých písem, do mravních pravidel, do náboženských dogmat. Boží sebezjevování nemůžeme považovat za ukončené, dokud tyto dva druhy předsudků nevymizí. To však nemůže zařídít Bůh sám — je odkázán na lidskou spolupráci. Člověka k ní může stále novými zjeveními jen pobízet, ne však donutit.

Až jednou lidstvo přemůže naivně pohanské či transcendentálně dogmatické představy o Bohu, dospěje tam, kde se ocitlo Boží zjevení smrtí Ježíše Krista na kříži. Pokud v Ježíši Kristu, jak nám o něm vyprávějí evangelia, žil mezi lidmi *opravdu* Bůh, který vedl svatý lid Starého zákona, a pokud byl *opravdu* tento Bůh nakonec potupně popraven těmi, které sám stvořil, pak člověk nemůže od Boha čekat nic z toho, co od něj lidé dříve očekávali. Člověk, který toto zjevení vidí a přitom si Boha i nadále představuje starým způsobem, musí buď význam Ježíše Krista bagatelizovat, nebo — vědomky či nevědomky — obelhávat sebe sama. Kdo vezme Ježíše Krista jako zjevení jediného Boha vážně, ten pozbývá všech zevních Božích jistot a na místě, kde se mu dříve otvírala pevná Boží náruč, zří zející propast. Ocítá se sám uprostřed vesmírné prázdnoty, je *bez Boha* ve starém smyslu, to znamená, že je-li upřímný sám k sobě, stává se vůči dosavadnímu náboženství *bez-božníkem*, ateistou.

Tento stav však není cílem, nýbrž jen přechodnou zastávkou na lidské cestě k Bohu. Boží zjevování nekončí smrtí Krista na kříži, ale pokračuje zmrtvýchvstáním. Při tom se ovšem charakter Božího zjevení zcela mění — zatímco pozemskou existenci

Ježíše Krista a jeho smrt na Golgotě můžeme považovat za doloženou historickou událost, zmrtvýchvstání se jednak nedá zevně dokázat ani vyvrátit, jednak jako pouhá historická událost vůbec nedává smysl. Kdyby se totiž zmrtvýchvstání bylo událo stejným způsobem jako Ježíšova smrt, posunulo by nás zpět do stavu, v němž jsme byli před Ježíšovou cestou na Golgotu. Jeho smrt na kříži by byla prostě vynulována, a celá Boží cesta do pozemského světa by byla nesmyslná. Rozhodující složka zmrtvýchvstání tedy nemůže ležet v zevním světě — i kdybychom měli skálopevné přesvědčení nebo dokonce historické důkazy, že Kristus vstal z mrtvých, nebylo by nám to k ničemu, kdybychom nenašli zmrtvýchvstání mimo zevní svět, to znamená ve vlastním nitru.

Zmrtvýchvstání je tedy správným pokračováním Božího zjevení poté, co člověk ztratil všechny zevní jistoty o Bohu. V dávných dobách se Bůh zjevoval v burácejících živlech, v nebeských úkazech, v blahobytu bohobojných a v uboženství bezbožníků. Potom sám zjevil nevhodnost takového zjevování, odsunul se do vzdálených nebeských sfér a lidem nechal svatá písma, dogmata a přikázání. Ta však zastarala příchodem Ježíše Krista. Po jeho smrti na kříži už nezůstalo člověku ze starého Boha nic. Zmrtvýchvstání však oplodnilo lidskou duši, aby se z ní zrodil nový Bůh — Bůh, který už neburácí v živlech, nerozdílí hodným laciné odměny a nehodným exemplární tresty, nevydává přikázání a nelpí na tom, aby byl s pompou uctíván; Bůh, kterého člověk prožívá ve vlastním srdci, když usiluje o poznání pravdy, o nalezení souzvuku s druhými lidmi, o dobro bez nároku na protislužbu; Bůh, kterého uznává jen ten, kdo ho uznává *dobrovolně*.

Celé duchovní dějiny lidstva se z tohoto hlediska rozpadají na dvě hlavní období. V prvním z nich se Bůh zjevuje v zevním světě, a člověk toto zjevení prožívá nežádka jako hrůzy a katastrofy, protože kousek po kousku zaniká jeho dosavadní svět. Přelom nastává v okamžiku, kdy zaniklo všechno, co zaniknout mohlo — Bůh se nadále může zjevovat už jen v člověku a mezi lidmi, a všechno, co Bůh nebo člověk od této chvíle učiní, je společným dílem Boha i člověka.

Nyní se nám bezděky připomíná kniha, která rozpoutala všechny tyto úvahy — Apokalypsa. Události zkázy, jež poslední kniha Bible popisuje, se stupňují až k zániku všeho, co mohlo zaniknout. Vyvrcholení nalézáme ve 20. kapitole, kdy „zmizela země i nebe a již pro ně nebylo místa“ (20,11) a „smrt i podsvětí byly uvrženy do ohnivého jezera“ (20,14) a s nimi každý, „kdo nebyl zapsán v knize života“ (20,15). Jen to, co je zakotveno v opravdové věčnosti, co se neopírá o zemi ani o nebe a co není spjato se smrtí ani s podsvětím, tedy jen to, co není vázáno na pomíjivé skutečnosti vnějšího a vnitřního světa, přežije tento okamžik.

V prázdnosti, která povstala tím, že „vše, co bylo, pominulo“ (21,4), se objevuje „nové nebe a nová země“ (21,1). Apokalypsa zde navazuje na samý počátek Bible, kdy Bůh jako první čin „stvořil nebe a zemi“ (Genesis 1,1). Toto staré nebe a stará země nyní zanikly, a na jejich místo nastupuje nové stvoření. „Hle, všechno činím nové“ (21,5), vyhlašuje bytost sedící na apokalyptickém trůnu, od níž nové stvoření vychází. Trůnící se nám představuje jako „alfa i omega, počátek i konec“ (21,6), což je titul, kterým se na počátku Apokalypsy označuje všemocný Bůh (1,8), na konci ale člověk Ježíš, „potomek z rodu Davidova“ (22,13 a 16). Druhé stvoření už není jen dílem kosmického Logu, Božího Slova, které v Ježíši přebývá; pozemská osobnost Ježíšova se na něm podílí právě tak, protože mezi oběma už není rozdílu.

Cestu, již Apokalypsa obrazně popisuje, prodělává celé lidstvo, ale též každý jednotlivý člověk. Jako dítě nejprve žije ve fungujícím a Bohem proniknutém světě, podobném pohanským představám našich dávných předků. Postupem času zažívá Boží odhalení, která mu bolestivě bourají jeho představy, až jednou nastane okamžik, kdy zaniklo všechno, co zaniknout mohlo. Nechce-li člověk zavírat před touto skutečností oči a sám se obelhávat příjemnými iluzemi, má na vybranou buď se zcela vzdát Boha i jakéhokoliv objektivního smyslu bytí, nebo nechat vyrůst nového Boha ve svém vlastním srdci. Zanikl starý svět, jež bez lidského přičinění stvořil a řídil Bůh; nový vzniká působením člověka, naplněného Bohem.

Apokalypsa je obrazovým průvodcem, který nám byl na naši cestu dán. Všechna strádání a všechny katastrofy, které nás v životě potkávají, nalezneme obrazně popsány i v Apokalypse, na jejímž konci na nás kývá i obraz budoucího přebývání s Bohem — nový Jeruzalém. Apokalypsu nám však dal ještě starý Bůh, působící v zevním světě a vyjadřující se prostřednictvím hmatatelných svatých knih. Čím dále postupujeme na cestě, kterou nám Apokalypsa ukazuje, tím více blednou její obrazy. Jako dříve zjevování Boha v zevním světě čím dál tím více znejišťovalo všechny představy o Bohu, tak nyní zjevování Boha v duši znejišťuje obrazy vnitřního vývoje. Apokalypsa nás vede do hájemství, v němž už sama ztrácí smysl.

Staré předsudky o Bohu musí zmizet, chceme-li si jakožto moderní lidé Boha zachovat. Apokalypsa se musí rozplynout, chceme-li jít cestou, již nám ukazuje. Je tomu podobně jako s mýdlem: Chceme-li se mýt, musíme počítat s tím, že mýdla při mytí ubývá, a že jednou přijde chvíle, kdy se úplně vymydlí. Ano, je možné si mýdlo zachovat v původní kráse — pak ale musíme zůstat neumytí.